

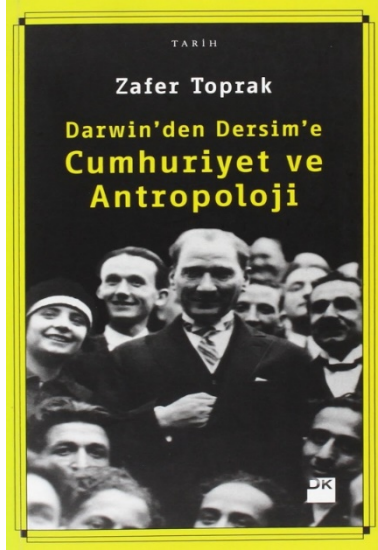
KİTAP TANITIMI

Hasan DİNÇER*

Zafer Toprak; Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

Prof. Dr. Zafer Toprak Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde çalışmaktadır. Toprak'ın İktisat Tarihi, Düşünce Tarihi, Sosyal Tarih ve Kurumlar Tarihi üzerine Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış çok sayıda makalesi ve kitabı bulunmaktadır.

Zafer Toprak'ın tanıtım yazımıza konu olan eseri, farklı zamanlarda yazılmış on sekiz makaleden oluşmaktadır. Yazıların ortak teması, Atatürk'ün son yirmi yılındaki düşünsel, kültürel arayış ve yönelişleridir. Nihai amacı ulus-devleti inşa etmek olan bu yolculuğun başlıca uğrakları antropoloji, tarih, dil ve arkeolojidir.

Yazar, Önsöz'de tarihçilikte kusurlu olduğunu düşündüğü bir yaklaşımı eleştirmekte, kendi yöntemini açıklamaktadır: Toplumu yönlendiren tarihsel kişilikler sadece çocukluğu, eğitimi, yetişme ortamı göz önünde tutularak anlaşılabilir. Dünyada ve ülkesinde beliren yeni gelişmeler, bu kişilikleri, geçmişi ile izah edilemeyebilen, farklı, yeni fikir ve pratiklere (*kuantum dönüşüm*) sevk edebilir.

Türkiye'de Antropolojinin yüklendiği ödevden önce, Fizik Antropolojinin Avrupa'da ortaya çıkışına değinilmiş, başlıca savunucuları (Vacher

* Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, E-posta: hdincer@ankara.edu.tr

de Lapouge, Joseph Arthur de Gobineau) tanıtılmıştır. Fizik antropolojinin Darwinizm ile olan bağı irdelenmiş, sömürgecilik ve Ari ırkın üstünlüğünü iddia etme yolunda kullanılmasına değinilmiştir. Bunun yanında ırkçılığa temel oluşturan Fizik Antropolojinin, yine Batılı bilim adamlarınca (Franz Boas) çürütülmesine yer verilmiştir. Almanya’da, Darwin’in Evrim Kuramı’nın farklılaştırılarak yer edinebilme koşulları tasvir edilmiş, ırkçılık, öjenik fikir ve uygulamalarına yer verilmiştir.

Zafer Toprak, Türkiye’de, Fizik Antropolojinin 1923’ten başlayarak önemsenmesini; Türkiye’nin yaşadığı devrim sürecinin gereklilikleri ve Batı’da Türkler hakkında cari olan önyargılar çerçevesinde açıklamıştır. Buna göre; Batı’da Türkler ikinci sınıf ırk olarak görülen sarı ırka mensup gösterilmekte, Ari ırk medeniyet kurucu olarak kabul edilmekteydi. 1930’lardaki gelişmeler Fizik Antropolojinin önemini daha da arttırdı. 1929 Bunalımı ve sonrasında Avrupa’da art arda Meclislerin kapanması ile birlikte Kapitalizm’e, Demokrasiye güven zayıflatmıştı. Ülkelerin içe kapandığı bu dönemde Türkiye’de Antropolojiye olan ilgi artışı, *alternatif aydınlanma* arayışı idi. Ayrıca laiklik ile ilgili düzenlemeler ve ulus inşa etme hedefi Türk toplumu için, İslami olmayan ve uzak geçmişe bağlanan bir tarihsel zemini gerektiriyordu. İçeriden ve dışarıdan kaynaklanan sorunlar ve gereklilikler ancak Fizik Antropolojinin, Tarihöncesinin ve Arkeolojinin verileri ile aşılabildi.

Bu aşamada Eugene Pittard, eserleriyle Atatürk'ü etkileyen kişi olmuştu. İsviçreli antropolog, uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya taşındığını savunmaktaydı. Atatürk Afet (İnan) Hanım'ı Cenevre'ye antropoloji eğitimi için göndermişti. Pittard'n derslerine devam eden İnan'ın tezi, Türklerin mensup olduğu ırk ve Avrupa uygarlığında Asya toplumlarının katkısına odaklanmaktaydı. İnan'ın tezinde kullanılacak verileri derlemek üzere 1937'de Türkiye'de 65.000 kişiyi kapsayan antropolojik bir anket yapılmıştı.

Afet Hanım, Türk Tarih Kongresi'nde (1932) de sunduğu teziyle, Türklerin beyaz ırka mensup

olduğunu, Avrupa'ya uygarlığın Asya kökenli topluluklarca taşındığını savunmaktaydı. Böylece Avrupa merkezli dolikosefal ırkın uygarlığın kurucusu olduğu tezine karşı çıkılıyordu. Buna göre, avcılık aşamasını ilanihaye sürdürecektir olan dolikosefal topluluklar, Asya'dan Avrupa'ya gelen ve hayvanı evcilleştirmiş, toprağı işlemesini bilen brakisefaller ile kaynaşmaları sonucu bir üst uygarlık evresine geçebilmişlerdi. Bu görüş Pittard ve diğer bazı Avrupalı tarihçilerce de paylaşılmaktaydı.

1932 Kongresi'nde İlk Antropoloji profesörü Şevket Aziz (Kansu) da önemli tespitlerde bulunmuştu: Anadolu'da uzak çağlardan bugüne kadar daima ve çoğunlukla Orta Asya Proto-Türkleri ile bağlantılı brakisefal kafalı beşeri unsurlarının egemenliği söz konusuydu.

Yusuf Akçura aynı kongrede, Meşrutiyet ve Cumhuriyet nesline Fransız Devrimi'ni öğreten, pozitivist tarih yazıcılığının Osmanlı'daki ilk temsilcisi olan Ali Reşad'ı eleştirmişti. Akçura'ya göre Reşad'ın eserleri aşırı Avrupa merkezli idi ve bu yönüyle Avrupa'nın sömürgeciliğini göz ardı etmekteydi.

İnan, Kansu, Akçura ve diğerlerinin çalışmaları Türk Tarih Tezi'nin temel çizgilerini yansıtmaktaydı. Toprak, Türk Tarih Tezi'ni; *köklü bir dönüşüm ile tarih anlayışının "laik" bir eksene oturtulması, Ankara'nın Anadolu'ya tutunma, bu topraklarda yaşayan insanların geçmişine gönderme yaparak uygar kimliğini kanıtlama ve çağdaşlığa açılım özlemi* olarak nitelemektedir. Bu bölümde Şemsettin Günaltay ve Fuat Köprülü'nün Türk Tarih Tezi karşısındaki tutumları da ele alınmıştır.

Diğer bir bölümde, Osmanlı tarihinde Antropolojinin Toplumsal Cinsiyet İrkçılığı yolunda kullanılmasına örnek olmak üzere Avanzade Mehmet Süleyman'a yer verilmiştir. Avanzade, bu tarihlerde fizik antropolojinin, baş büyüklüğü ile zeka arasında bir ilişki olduğu varsayımını kabul etmekte, kadının kafa ağırlığının erkekten düşük olması sebebiyle daha aşağı bir varlık olduğu kanaatine varmaktaydı. Avanzade kadar keskin olmasa da, Abdullah Cevdet'in aynı varsayımlardan temellenen görüşlerine de yer verilmiştir.

Satı Bey ise farklı cepheden radikal bir yaklaşımı somutlaştıran aydın olarak tanıtılmıştır: Biyoloji ve jeolojide çağdaş normlar onun çabası ile benimsenmiştir. Satı Bey "mukaddes" tarih anlayışını bir kenara bırakmış, insanın ortaya çıkışını biyolojik ve jeolojik süreçlerle izah etmiştir.

Başka bir bölümde Türkiye'de Tarih Eğitiminin geçirdiği aşamalar, ders kitapları çerçevesinde analiz edilmiştir. 1908'e kadar eski çağların, Tevrat kökenli "bilgi"leri içeren "mukaddes" ve Batı tarzı "medeniyetler tarihi"ni kapsayan "temeddün" diye iki dönemden oluştuğu, İkinci Meşrutiyet'ten

itibaren insanlık tarihinin, “uhrevi” bir geçmişten uzaklaştırılarak jeolojik devirlere bağlanmaya çalışıldığı ifade edilmiştir.

1930’lu yıllarda ise bütün öğretim kademelerinde ve birçok ders kitabında “hayat zinciri” terimiyle Evrim Kuramı’na ayrıntılı biçimde yer verildiği, eğitimde ilk kez bu denli vurgulandığı belirtilmiştir. *Dört ciltlik Tarih’in ilk cildi “Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar”ı kapsıyordu. Tarih I’e göre; hayat doğanın dışından gelmemiştir, doğanın üzerinde bir “amil”in eseri değildi.*

Zafer Toprak, tarih çalışmalarında yönlendirici konumda olan Atatürk’ü etkileyen Herbert George Wells’e de değinmiştir. Wells’in, tarihi dinsel değil bilimsel yollarla açıklama çabası ve Batı’ya eleştirel bakan bir yazar olmasından çok, *“tarihçiliğin jeologların, paleontologların, embriyologların, her kesimden doğa bilimcilerin, etnologların, arkeologların, filologların ve tarihçilerin ortak çalışmaları ile şekilleneceği”* şeklindeki yaklaşımı ile Atatürk’ü etkilediğini belirtmiştir. Türkiye’de tarihçiliğin ulaştığı düzeye ilişkin diğer bir değerlendirme:

Artık Cumhuriyet Türkiye’sinde tarih anlayışı, geçmişin siyasal-diplomatik dar çerçevesine sıkışmış tarih görüşlerini terk ediyor, Fransada Lucien Febvre, Marc Bloch, Fernand Braudel gibi tarihçilerin çığır açan Annales ekolüne de temel oluşturan Henri Berr’in “uygarlığın evrimi” dizisinden esinlenen yeni bir tarih anlayışını gündeme getiriyordu.

Bu bölümün sonunda 1940’lı yıllarda tarih kitaplarının, Darwin’den, evrim kuramından ve “din-dışı” anlayıştan arındırılmış şekilde basılmaya başlandığına da değinilmiştir.

Antropolojik Dilbilimin ele alındığı bölümde Dil Devrimi, Güneş Dil Teorisi konularına değinilmiştir. Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nin kuruluşu yeni bir toplum anlayışını yansıtanın yanında, Türk dilini yeniden inşa etme adımları olarak değerlendirilmiştir.

İkinci Meşrutiyet’ten başlayarak dilin sadeleştirilmesi çalışmalarını özetleyen yazar, Fransa ve Almanya’da uluslaşma ile dil çalışmaları arasındaki ilişkinin tarihsel seyrine değinmiştir. Türkiye’de 1930’larda dil alanındaki çalışmalarda Yusuf Akçura, özellikle Sadri Maksudi Arsal’ın katkılarına yer vermiştir.

Arsal, Atatürk’ün de takip ettiği, 1928’de *Milliyet*’te yayımlanan yazı dizisinde, Arapça ve Farsça sözcüklerin Türkçeden atılmasını, öz Türkçe sözcüklerden oluşan uygar bir dil yaratılmasını savunmaktaydı. *Türkçenin*

bağımsız bir bilim ve edebiyat dili olabileceği kanısı, “Türkçülük gururu ile göğsü durmadan kabarıp inen” Atatürk’e büyük şevk vermişti.

Zafer Toprak, Gazi'nin dil alanında gerçekleştirdiklerini anlayabilmek için Arsal'ın *Türk Dili İçin (Yörünge Kitap)* başvurulması gerektiğini vurgulamaktadır. Zira ona göre, 1930'lu yıllardaki dil devrimini tetikleyen başyapıt bu kitaptır. Arsal'ın kitabına önsöz yazan Carl Brockelmann da, Arsal ile benzer görüşleri paylaşan, dilin gelişimi konusunda Türkler ile Almanların tarihinin ortak yönlerine dikkati çeken bilim adamı olarak zikredilmiştir.

Yazar'ın Güneş Dil Teorisi'ne dair değerlendirmesi; ...hayal mahsulü olarak nitelense de, dilbilimde önemli bir yöntem anlayışını getirdi... Her türlü aşırılıklara karşın, bugünün bilim dünyasında kullanılan sözcüklerin büyük bir kısmı bu tarihlerde üretildi şeklindedir.

Toprak, Antropoloji, Arkeoloji, Tarih ve Dil alanlarında öne sürülen tezleri ve yapılan çalışmaları, bilimsel zayıflıklar ve uzun erimli kazanımlar cephesinden bütünlüklü olarak tahlil etmiştir ki önemli olsa gerektir:

Gazi'nin, kimi kez aşırılıklar içeren fizik antropoloji kökenli tezleri, Türkiye'de çağdaş sosyal bilimlerin temellerinin atılmasına da vesile olmuştu. ... Bugünkü bilgilerimiz doğrultusunda bilimsellikleri tartışılarsun, bu tezler on yıl gibi kısa bir sürede antropoloji ve tarihöncesi arkeoloji bilim dünyasında Anadolu halkı ve Türklerle ilgili önyargıların kırılmasını sağladı. Türklerin kökeninin sarı ırka mensup olduğuna yönelik genel kanı çürütüldü ve bilim çevrelerinin geniş bir kesimi bu tezlerin anlamlı olduğu kanısına vardı. Türk Tarih ve Dil tezleri sayesinde Anadolu insanı “sınıf atladı” ve Avrupa insanıyla aynı kefeye konulmaya başlandı.

Mu Kıtası Efsanesi'nin ele alındığı bölümde, Mu ile ilgili söylencelere, Efsane'nin dünyada bilinir hale gelmesinde James Churchward'ın katkılarına değinilmiştir. Atatürk'ün, Tahsin Mayatepek'i Meksika Büyükelçiliği'ne göndermesi ve Büyükelçi'nin Mu Kıtası hakkında gönderdiği raporları önemsemesi, onun tarihe olan yaklaşımı bağlamında yorumlanmıştır. Buna göre, Mu Kıtası Efsanesi'nde, binlerce yıl öncesine tarihlenen, bilinen Uygurlardan farklı bir Uygur İmparatorluğu bilgisi, ulus inşa sürecinde Türk dilini ve Türklerin uygarlığa katkılarını tarihin derinliklerinde arayan Atatürk'e çok çekici gelmişti. Ancak eldeki verilerin bilimsellikten uzak ve Laiklik ile çelişen yapısı sebebiyle Atatürk'ün konuya olan ilgisi sönmüştü. Zafer Toprak, Mu Kıtası konusunun, Atatürk'e, Güneş Dil Teorisi ile aşırıya gidildiğini gösterdiğini ve Teori'den vazgeçmesinde etkili olduğunu belirtmektedir.

Kitabın son bölümünde, Batı'da ulus-devletlerin ortaya çıkışı, Türkiye'deki ulus-inşa sürecinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde karşılaşılan sorunlar, çözüm olarak düşünülen uygulamalar ele alınmıştır.

Westphalia Sistemi diye tarihe geçen düzenlemeler ile egemen ulus-devletler ortaya çıktığı, bu süreçte milliyetçiliklerin önemli rol oynadığı, Kapitalizm ve Sanayi Devrimi için uygun bir ortamın oluştuğu, Avrupa'nın, dünyaya ulus-devletlerin yaptırım gücüyle hakim olduğu ifade edilmiştir.

Türk Kurtuluş Savaşı "mazlum milletler" cephesinde ilk bağımsızlık savaşı örneği olarak vasıflandırılmış, aynı dönemde Kürtlerin de kendi devletlerini (*Baytar Nuri*) kurma mücadelesi yürüttüğü belirtilmiştir. Yazar, ülkenin işgalden kurtarılmasından sonra Ulus-devletin içini doldurmak, "millet"i yaratmak yolunda çalışıldığını vurgulamıştır. *Üniter devletin kaçınılmazlığı; iki dünya savaşı arası dönemde ulusal egemenlik ve soyut "halkın egemenliği" anlayışının güçlenmesi, Cumhuriyet'i kuran kadrolarda güçlü biçimde hissedilen parçalanma kaygısı* çerçevesinde açıklanmıştır.

1925 Şeyh Sait İsyanı, bütün unsurların birlikteliğiyle bir "millet" yaratılabileceği düşüncesini zayıflatmış, yaşanan Kürt isyanları Cumhuriyet yöneticilerini sert tedbirler almaya yöneltmişti. *...bu önlemler, zaman zaman bireyi göz ardı eden gözü kara güç gösterilerine dönüşmüştü.*

Güney Doğu illerinin tarihsel, iktisadi, coğrafi, sosyal koşulları ve gerçekliği ile Cumhuriyet'in hedefleri arasındaki çelişkilerin sonuçları da ele alınmıştır. Buna göre söz konusu bölge Osmanlı döneminde bir tür derebeylik düzeni ile yönetilmişti. Sosyal ilişkileri belirleyen ağalık sistemi idi ve eşkıyalık çok yaygındı. Cumhuriyet, Vilayat-ı Şarkıyye'yi, inşa edilmekte olan ulus-devletle bütünlemeye çalışmakta, başka bir ifade ile bu yörelerden de yeni rejimin kanunlarına boyun eğmesini beklemekte, ancak dirençle karşılaşmaktaydı.

Zafer Toprak, askeri tedbirler kadar, yöreyi bütün özellikleri ile tanımaya dönük yoğun ve samimi bir çabanın varlığına dikkati çekmekte, Necmettin Sahir Sılan ve Abdülhalik Renda'nın, bölgenin eğitim, sağlık, ulaşım gibi konularda yokluklarla boğuştuğunu somutlaştıran raporlarını anmaktadır. Toprak'a göre, *Raporlar, Tek Parti dönemi siyasetine, bu dönemin siyaset bağlamında kazanımlarına burun kıvrıranlara bir ülkede siyasetin nasıl bir süreç içerisinde geliştiğini kanıtlayacak nitelikteydi.* Devamında bütün çabalara karşın raporlara yansıyan eksikliklerin tam anlamıyla giderilemediği en önemlisi de toprak reformunun yapılamadığı vurgulanmıştır.

Cumhuriyet'in, Güney Doğu'ya dönük “toplum mühendisliği”, Kapitalizm'in sömürgeciliği meşrulaştırıcı söylemi olan “uygarlaştırma görevi”nden farklı, bir “entegrasyon” çabası olarak değerlendirilmiştir. *Aşiret tahakkümünü sona erdirerek bireyin devlete karşı sorumluluk üstlenmesini sağlamaya dönük bir entegrasyon.*

Yazar, söz konusu bölgede çıkan ayaklanmaları bastırırken acı olayların yaşandığını açıkça ifade etmiş, aynı zamanda güç kullanımının ırkçılık ile ilişkilendirilemeyeceğini de özellikle vurgulamıştır. Buna göre;

... yanılıcı olan Tek Parti dönemindeki ırk kavramının yaygın kullanımıdır. Ancak etnik bir içerik taşımamaktaydı. Irk, Cumhuriyet kadroları için “antropolojik” bir kavramdı. Cumhuriyet'in “uygarlık” anlayışı çok daha kapsayıcı bir nitelik taşıyordu. Temel sorunu Batı'yla ilgiliydi. İnsanlar Türk, Kürt, Laz, Çerkez gibi etnik ayrıma uğramıyordu... Anadolu halkı Asya kökenli ve brakisefal bir bütün olarak değerlendiriliyordu.

Zafer Toprak'ın tanıtılmaya çalışılan eseri bütün olarak değerlendirildiğinde varılan kanaatleri birkaç maddede toplamak mümkündür.

Öncelikle Toprak, tarihçilikte önerdiği yöntemi eserinde başarıyla uygulamıştır. Atatürk ve Cumhuriyet Türkiye'si'nin düşünsel ve kültürel istikametleri, Batı dünyasında ve Türkiye'de ortaya çıkan gelişmeler ve etkileşimler göz önünde tutularak analiz edilmiştir.

Cumhuriyet tarihine dair yazılanları sayısal çokluğuna karşın objektifliği haiz etütlerin azlığı düşünüldüğünde; Toprak'ın eseri, baştan varılmış hükümleri olay ve olgulara doğrulatma zayıflığından azadedir. Kemalizm'i övme yahut yerme çabası güdülmeden dönemin gerçekliğini *anlama* çabası başarıyla somutlaştırılmıştır. Atatürk'ün entelektüel boyutuna önemli katkı da zikredilmelidir. Bu yönüyle kitabının, akademik camiada temel başvuru eserlerinden biri olacağı öngörülebilir.

Türkiye'de Güney Doğu ya da Kürt sorunu konusunda, bireylerin, bir tefekkür ürünü olmaktan çok olaylarla biçimlenen ve kemikleşen düşünceleri, duyguları bilinince Toprak'ın eseri daha da önemli hale gelmektedir. Konuyla ilgilenenlerin yazarın söz konusu kitabını okumalarını dilemek yerinde bir temennidir.

